

The orthodox episcopate of Ukraine in the conditions of Khrushchev's anti-religious campaign

Viacheslav O. Olitskyi

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

email: olitskyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

Scopus Author ID: 57848096400

Researcher ID Web of Science: AEG-1120-2022

Abstract.

The purpose of the research is to clarify the features of the functioning and reaction of the Orthodox episcopate of the Ukrainian Exarchate to the challenges of Khrushchev's anti-religious campaign, to analyse its strategies of adaptation, resistance or cooperation with the Soviet authorities, as well as to determine the impact of these processes on the position of the Church. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity and an interdisciplinary approach. The author adheres to the concept of microhistory and personalised history, focusing on the specific actions and reactions of representatives of the episcopate in the conditions of Soviet anti-religious policy. The main methods of the study were historical and comparative, chronological, biographical, and source analysis. **The scientific novelty** lies in the fact that the Orthodox episcopate of the Ukrainian Exarchate during Khrushchev's anti-religious campaign became the object of a separate scientific study for the first time. **Conclusions.** The Orthodox episcopate of Ukraine during the Khrushchev anti-religious campaign was in an extremely difficult position, balancing between official loyalty to the regime and attempts to preserve church life, spiritual tradition and internal unity of the Church. Although state policy radically influenced its activities, the bishops continued to fulfil their pastoral duties, trying to adapt to new conditions. The episcopate was heterogeneous in its actions and approaches to confrontation or cooperation with the authorities. Changes in church administration introduced in 1961 formally weakened the canonical authority of bishops over parishes. However, spiritual guidance, pastoral missions, and the informal support of parishes remained the sphere of active service for Ukrainian bishops. A significant role in the position of the bishops of the Ukrainian Exarchate was played by the active intervention of the KGB in the personnel policy of the Russian Orthodox Church. However, not all secret service agents behaved as executors of external will – some sought to use their position to protect the Church and develop a spiritual life.

Keywords: Orthodox clergy, bishop, diocese, Ukrainian Exarchate, church administration, Soviet religious policy.

Православний єпископат України в умовах хрущовської антирелігійної кампанії

В'ячеслав Оліцький

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: olitskyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

Scopus Author ID: 57848096400

Researcher ID Web of Science: AEG-1120-2022

Анотація.

Метою дослідження є з'ясування особливостей функціонування та реакції православного єпископату Українського екзархату на виклики хрущовської антирелігійної кампанії, аналіз його стратегій адаптації, спротиву чи співпраці з радянською владою, а також визначення впливу цих процесів на становище Церкви. **Методологічну основу дослідження** становлять принципи історизму, об'єктивності, системності та міждисциплінарного підходу. Автор дотримується концепції мікроісторії та персоналізованої історії, акцентуючи увагу на конкретних діях та реакціях представників єпископату в умовах радянської антирелігійної політики. Основними методами дослідження стали: історико-

.....
порівняльний, хронологічний, біографічний, джерелознавчого аналізу. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше православний єпископат Українського екзархату періоду хрущовської антирелігійної кампанії став об'єктом окремого наукового дослідження. **Висновки.** Православний єпископат України у період хрущовської антирелігійної кампанії перебував у надзвичайно складному становищі, балансує між офіційною лояльністю до режиму та спробами зберегти церковне життя, духовну традицію і внутрішню єдність Церкви. Хоча державна політика радикально впливала на діяльність, архієреї продовжували виконувати свої пастирські обов'язки, намагаючись адаптуватися до нових умов. Єпископат був неоднорідним у своїх діях і підходах до протистояння або співпраці з владою. Зміни в церковному управлінні, запроваджені у 1961 р., формально послабили канонічну владу єпископів над парафіями. Втім, духовне керівництво, пастирська місія та неформальна підтримка парафій залишалися сферою активного служіння українських архієреїв. Значну роль на становищі єпископів Українського екзархату відігравало активне втручання КДБ у кадрову політику РПЦ. Однак не всі агенти спецслужб поводитися як виконавці зовнішньої волі – окремі з них, прагнули використати своє становище для захисту Церкви та розвитку духовного життя.

Ключові слова: православне духовенство, архієрей, єпархія, Український екзархат, церковне управління, радянська релігійна політика.

Постановка проблеми. У другій половині 1950-х – на початку 1960-х років в УРСР відбулася одна з найбільш інтенсивних хвиль антирелігійної політики радянської влади, відома як хрущовська антирелігійна кампанія. Цей період став серйозним викликом для Української православної церкви, яка функціонувала в умовах обмежень, постійного контролю з боку держави та репресивного тиску. В сучасній українській історіографії увага переважно зосереджена на загальних проявах антирелігійної політики, тоді як діяльність і роль православного єпископату України в цей період залишаються недостатньо дослідженими. Водночас саме єпископат як вищий прошарок церковної ієрархії відігравав важливу роль у збереженні релігійного життя, взаємодії з державними структурами та підтримці духовенства й мирян. Він, як носій адміністративної та духовної влади в церковній ієрархії, опинився у складній ситуації: з одного боку – тиск з боку державної влади, з іншого – відповідальність за збереження церковної структури, підтримка духовенства та парафіян. У таких умовах єпископи змушені були балансувати між формальною лояльністю до режиму та намаганням зберегти релігійне життя в парафіях. Історична наука потребує глибшого аналізу індивідуальних реакцій церковних ієрархів на нові виклики радянського суспільства, їхньої тактики поведінки, взаємодії з владою та внутрішньо церковних процесів. У цей період сформувалася структура Українського екзархату, яка фактично залишалася незмінною до кінця 1980-х років. Крім того, досвід, якого набули православні ієрархи протягом цієї кампанії, значно впливав на їхню майбутню діяльність, а становище Церкви, попри пом'якшення державно-церковних відносин, майже не змінилося. Ряд ієрархів, які були висвячені на єпископські кафедри на початку 1960-х років відігравали ключову роль у житті Церкви у наступні десятиліття, визначаючи основи її буття.

Метою дослідження є з'ясування особливостей функціонування та реакції православного єпископату Українського екзархату на виклики хрущовської антирелігійної кампанії, аналіз його стратегій адаптації, спротиву чи співпраці з радянською владою, а також визначення впливу цих процесів на становище Церкви.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Історія українського православ'я ХХ ст. є досить популярним напрямком наукових досліджень серед вітчизняних вчених. Значне місце в цьому напрямку належить періоду повоєнного СРСР. Особливості релігійної ситуації та становища Українського екзархату, переважно в контексті державно-церковних відносин, представлено у працях П. Бондарчука, В. Даниленка (Бондарчук, Даниленко, 2012; Бондарчук, 2019; Даниленко (ред.), 2015), В. Войналовича (Войналович, 2005), Н. Шліхти (Шліхта, 2011). У вузьких хронологічних або проблемних межах цю проблему розглядають В. Оліцький (Оліцький, 2024а; Оліцький, 2024b); Olitskyi, 2025) та Н. Кіндрачук (Kindrachuk, 2023). Становищу Церкви та духовенства періоду хрущовських перетворень присвячені дослідження І. Меркатун (Меркатун, 1991), В. Пашенка (Пашенко, 2001).

Для проведення дослідження використано документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, Державного архіву Сумської області.

Виклад основного матеріалу. У кінці 1958 р. розпочався новий етап антирелігійних переслідувань у СРСР, який ознаменував масові гоніння проти Церкви. Почався він із появи таємної постанови ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. «Про записку відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС союзним республікам «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди». Відповідно до

цього документа, усі радянські органи повинні були розгорнути масову антирелігійну боротьбу. За два тижні, 16 жовтня 1958 р. Рада міністрів СРСР прийняла перші антицерковні постанови: «Про монастирі в СРСР», «Про оподаткування прибутків підприємств єпархіальних управлінь та прибутків монастирів». Антирелігійна боротьба посилилася після прийняття 13 січня 1960 р. постанови ЦК КПРС «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культи» та 16 березня 1961 р. постанови Ради міністрів СРСР «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культи» (Куроедов, Панкратов (ред.), 1971, с. 36–37.). Ці нормативні акти стали підґрунтям хрущовської антирелігійної кампанії. Місцеві органи влади активно до неї долучилися, уповноважені у справах РПЦ фактично перетворилися із посередників між урядом і Церквою на переслідувачів.

Хрущовські антирелігійні гоніння нанесли непоправних втрат Українському екзархату. Протягом 1960–1964 рр. кількість православних громад зменшилася з 7 460 до 4 565, діючими залишилося лише 9 із 40 монастирів, одна духовна семінарія (Войналович, 2005, с. 87, 93; Поспеловский, 1995, с. 283). Кількість діючого православного духовенства (священників та дияконів) в Україні із 1958 р. до 1964 р. скоротилася із 5802 до 3436 (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 4927, арк. 39; спр. 6007, арк. 8.). В умовах масових переслідувань відбулася модернізація православними богословами бачення релігійних ідей. Переглядалася культова практика, соціально-етична доктрина і її догматично-канонічне підґрунтя (Бондарчук, 2019, с. 138–139).

Антирелігійні переслідування стосувалися не лише священників, ченців та вірян але і архієреїв. Лише протягом 1960–1964 рр. їхня кількість в Україні скоротилася із 16 до 14. Український єпископат складався із екзарха і правлячих архієреїв. У 1960 р. це було 3 митрополити, 5 архієпископів та 8 єпископів. Станом на початок 1962 р. 15 єпархій Українського екзархату очолювали 14 архієреїв – 4 митрополити, 1 архієпископ, 9 єпископів. Третина із них була віком понад 70 років – 5 осіб, ще 6 осіб віком від 56 до 70 років, 2 особи віком від 41 до 55 років і 1 особа віком до 40 років. У 1964 р. українських архієреїв представляли 3 митрополити, 2 архієпископи та 9 єпископів. Така зміна структури пов'язана у першу чергу із заміною ряду правлячих архієреїв і висвячення на їхні кафедри нових єпископів. Усі архієреї мали вищу або середню духовну освіту (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5407, арк. 107; спр. 6007, арк. 8–9; ЦДАВО, ф. 4648, оп. 3, спр. 257, арк. 5). Зменшення архієреїв мало набагато глибші наслідки ніж просто їх скорочення, найбільше це позначалося на становищі єпархій. За таких умов певні єпархії втрачали правлячих архієреїв і передавалися у тимчасове управління сусідніх єпископських кафедр. В такому статусі вони перебували протягом наступних десятиліть. Наприклад, Сумська єпархія після передачі її в тимчасове управління чернігівським преосвященним у 1959 р., отримала свого єпископа лише у 1989 р.

Єпархіальні архієреї призначалися на кафедри Священним Синодом, їхні титули відповідали назві кафедр. Вони володіли канонічною владою у межах своєї єпархії. Архієрей керував діяльністю підзвітного йому кліру, висвячував священнослужителів, призначав та переводив членів кліру, здійснював богослужіння у своєму кафедральному соборі та в парафіях єпархії. Правлячі архієреї також приймали почергово участь в сесіях Священного Синоду РПЦ. Екзарх України за своєю посадою був постійним членом Священного Синоду (Русская, 1980, с. 37, 50).

Зміни до «Положення про управління РПЦ» 1961 р. прийняті Священним Синодом в розпал антицерковних гонінь в СРСР, значно обмежували повноваження єпархіальних архієреїв відносно парафій. Відповідно до них, парафії, які об'єднували мінімум 20 віруючих православного віросповідання, перебували у канонічному віданні єпископа. Єпархіальні архієреї втрачали і значну частину своїх повноважень відносно призначення парафіяльного духовенства. Визначалося, що духовне керівництво громадою здійснював обраний нею священник, який отримував благословення від єпархіального архієрея. Єпархії втрачали право стежити за господарським життям парафії, яке, як і фінансові питання, виявилось повністю передане виконавчому органу громади (Собор, 1961, с. 15–17). За визначенням Н. Шліхти парафії отримували автономію і більше не підпорядковувалися єпархіальним архієреям. Вона говорить, що зазначений у Положенні термін про перебування парафії «у канонічному віданні єпископа», був розмитим і не визначав чіткого ієрархічного підпорядкування, як це було у попередній редакції, через главу парафії, який призначався єпископом і був йому підзвітним (Шліхта, 2011, с. 103–104).

Після посилення тиску у кінці 1950-х років, українські архієреї у тактиці поведінки із владою виробили дві стратегії – зовнішньо лояльне ставлення до рекомендацій але максимальне ігнорування їх виконання або повністю лояльне і беззастережне їх виконання. Перший варіант поведінки обрали єпископ Вінницький Симон (Івановський) та архієпископ Чернігівський Андрій (Сухенко). Зустрічаючись із уповноваженими у справах РПЦ, вони як правило коректно вислуховували їхні рекомендації, робили вигляд, що будуть їх виконувати, а насправді відносилися до порушених питань формально. Ці архієреї намагалися перешкоджати

.....
об'єднанню та закриттю слабких парафій, захищали священників звинувачених у порушенні радянського законодавства про культи, не виконували вказівок уповноважених. Владика Симон під час зустрічей із обласним уповноваженим полемізував із ним навіть відносно тих питань, які були погоджені із патріархією, серед них заборона обходити із молитвою подвір'я без попереднього погодження усіх мешканців, хрещення дітей тощо. Не отримуючи конструктивного діалогу, він демонстративно, не закінчивши розмови, виходив із приміщення облвиконкому (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5407, арк. 103–108). Владика Андрій, керуючи Сумською єпархією, характеризувався як досить опозиційний архієрей. У випадках, коли уповноважений вимагав звільнити з парафії того чи іншого священника, він намагався різними способами цього не робити. Попри те, що у розмовах із уповноваженим, він відкрито не виступав проти подібних пропозицій, говорячи з близьким оточенням, заявляв, що робите усе аби дані вказівки та пропозиції не виконувати. Він прямо заявляв, як у розмовах із віруючими так і в офіційній переписці із патріархією, про тиск з боку уповноваженого та його втручання у внутрішні питання єпархії. Під час підготовки до закриття Глинської пустині, архієрей повідомив про це братію, що дало можливість зберегти найбільші святині сховавши їх у віруючих, а ченців забезпечити грошима на перший період проживання за межами монастиря (ДАСО, ф. Р-2196, оп. 7а, спр. 21, арк. 8–10; спр. 13, арк. 16, 22).

Паралельно, існувала інша група ієрархів, яка активно співпрацювали із владою та спецслужбами. Такими яскравими представниками були владика Іоасаф, Аліпій, Нестор та ін. Республіканським уповноваженим у справах РПЦ відзначалися єпископи Аліпій та Іоасаф, як такі, які особливо дослухаються до його рекомендацій. Зокрема єпископ Іоасаф протягом 1960 р. сприяв ліквідації понад 50 парафій і ще 50 парафій погоджувався ліквідувати у наступному році. Таких архієреїв радянський режим намагався всіляко підтримувати, пропонувалося сприяти їх переведенню на крупні єпархії не даючи можливості патріархії перешкоджати їхній діяльності. У свою чергу ці архієреї скаржилися, що завдяки такій їхній діяльності, в патріархії на них дивилися з презирством, а подекуди і прямо заявляли, що вони самі громлять Церкву, пропонують закривати монастирі і взагалі ухиляються від виконання своїх прямих архіпастирських обов'язків (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5407, арк. 109).

Неугідних архієреїв, які дбали про благо Церкви, навпаки, різними методами усували із кафедр. Протягом 1961 р. з України вибуло 5 архієреїв і лише один із них внаслідок смерті – архієпископ Кримський Лука (Войно-Ясинецький). Архієпископа Чернігівського Андрія (Сухенко) було ув'язнено терміном на 8 років у таборах суворого режиму із конфіскацією майна. Архієпископа Вінницького (Івановського) – за рекомендацію Ради у справах РПЦ, як реакційно налаштованого, звільнено за штат. Єпископ Хмельницький Іларіон (Кочергін) звільнився за штат за власним бажанням. Архієпископа Закарпатського Варлаама (Борисевича) було переведено в Білорусь. За цей рік в Україну прибув лише один архієрей – митрополит Гурій (Єгоров), який до 1959 р. служив у республіці і тепер отримав призначення на Кримську кафедру. Він характеризувався, як зовнішньо лояльний, але такий, що ухилявся від виконання вказівок влади. Крім того, як реакційний характеризувався ще і митрополит Кіровоградський і Миколаївський Нестор (Анісімов). Протягом 1961 р. було хіротонізовано 3 архієреїв для Українського екзархату – на Чернівецьку кафедру єпископа Доміана (Марчука), на Закарпатську єпископа Миколая (Кутепова), на Хмельницьку, а потім переведено на Чернігівську і Сумську – єпископа Ігнатія (Демченко). Після таких заходів республіканський уповноважений у справах РПЦ відзначав, що усі архієреї крім владик Гурія та Нестора прислухаються до його рекомендацій та вживають необхідних заходів для їх реалізації (ЦДАВО, ф. 4648, оп. 3, спр. 257, арк. 6).

Не зважаючи на заходи спрямовані на усунення неугідних архієреїв і певні враження уповноваженого про успіх у цьому процесі, він не був повним. Частина українських єпископів, у тому числі нововисвячених, попри тиск та переслідування, не зраджувала архієрейській клятві та не йшла на компроміс із власним сумлінням. Уже через рік, у 1963 р. у звіті уповноваженого вчергове заявлялося про усунення за його рекомендацією неугідних архієреїв. Цього разу таким був нещодавно висвячений єпископ Закарпатський Миколай (Кутепов), якого було переведено за межі України. Ще три архієреї, а саме митрополит Кримський Гурій (Єгоров), єпископ Чернігівський, керуючий Сумською єпархією Феодосій (Процюк) та єпископ Волинсько-Рівненський Мефодій (Мензак), характеризувалися як такі, які у своїй діяльності уникають рекомендацій уповноважених та різноманітним чином намагаються активізувати релігійне життя у своїх єпархіях. Відразу ж уповноваженим поставлена пропозиція щодо усунення владики Гурія у 1964 р. за штат, а єпископів Мефодія і Феодосія – переведення на інші кафедри (ЦДАВО, ф. 4648, оп. 3, спр. 285, арк. 13–14).

Якщо вплив уповноважених у справах РПЦ відбувався відкрито, вони проводили зустрічі даючи відповідні вказівки фактично із усім духовенством, офіційно представляли певну позицію, то КДБ працював із агентурною мережею, домагаючись виконання поставлених завдань під виглядом ініціативи з боку церковної ієрархії. За таких умов важливою була розробка та

вербування агентів саме із середовища єпископату, що давало можливість досягти ініціювання відповідних рішень безпосередньо від нього, полегшити їх прийняття церковними органами, давати духовні розпорядження щодо їх виконання, які б легше сприймалися духовенством і вірянами. Крім того, архієреї могли приймати рішення щодо усунення неугідних священників, сприяти закриттю храмів та монастирів тощо.

Вербування архієреїв Українського екзархату відбувалося із різною метою, зокрема виходячи із їхніх індивідуальних можливостей та потенціалу. На початку літа 1958 р. 5 відділ 4 Управління КДБ при РМ УРСР з метою зменшення кількості вступників до духовних семінарій республіки планував підготувати і направити до УКДБ областей вказівки через агентуру із числа єпископату скоротити до мінімуму видачу архієрейських рекомендацій бажаним отримати духовну освіту. З метою паралізації та запобіганню активізації місіонерської діяльності православного духовенства та чернецтва протягом липня – вересня 1958 р. планувалося прийняти авторитетних агентів із середовища єпископату та настоятелів монастирів, зокрема «Вернова», «Панченко», «Непомнящого», «Твердого», «Каменського», «Георгієвського», «Прогресиста», «Николаєва» та «Орлика» і організувати із ними роботу спрямовану на зменшення активності духовенства в місіонерській діяльності (ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 1105, арк. 201–205). У цей же період, на території західних областей України нараховувалося близько 400 греко-католицьких священників, які не перейшли до РПЦ, зокрема 355 із них повернулися із ув'язнення. Значна частина цього духовенства нелегально здійснювала підпільно богослужіння та місіонерську діяльність. Агентурі із середовища православного єпископату, яка працювала по лінії греко-католицького духовенства, ставилося завдання посилити роботу щодо спонукання переходу цих священників до православ'я (ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 1105, арк. 107, 199). З метою активізації розробки духовенства, яке переїхало із західних єпархій до східних, у якості агента вербувався архієпископ Вінницький і Брацлавський Симеон (Івановський). Органи КДБ обрали його в якості об'єкта вербування для виконання цього завдання тому, що він мав значну кількість знайомих у церковному середовищі не лише України але і на території всього СРСР та за кордоном (ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 1105, арк. 107).

Органи КДБ впливали не лише на діяльність але і на висвячення єпископів. В умовах активних змін неугідних архієреїв, КДБ пропонував своїх агентів на висвячення. Необхідно відзначити, що в силу різних причин, зокрема і халатне відношення працівників органів, інколи така тактика не спрацьовувала. Яскравим прикладом є ситуація із настоятелем Почаївської лаври архімандритом Севастьяном (Пилипчуком), який до лютого 1961 р. був агентом УКДБ Тернопільської області під оперативним псевдонімом «Сокольський». У 1959 р. Тернопільське УКДБ пропонувало республіканському і союзному КДБ висвятити його єпископом і призначити керуючим єпархією. Так, як протягом кількох років управління не вживало заходів для перевірки агента «Сокольського» та критичної оцінки його діяльності, архімандрит Севастьян не лише захистив лавру від закриття у період масових гонінь, але і активно сприяв її розвитку. Можна припустити, що отець настоятель погодився на своє вербування не маючи іншого вибору, але він не виконував поставлених перед ним завдань, а навпаки використав ситуацію для досягнення своєї мети. Він масово приймав насельників до обителі та здійснював чернечі постриги, розвивав господарство та навіть займався благодійністю, зокрема організував місця для ночівлі паломників, їх харчування, роздавав кошти потребуючим тощо. Попри цю діяльність, йому вдавалося не лише уникати відповідальності, а й отримувати позитивні характеристики від свого куратора і його керівництва і навіть бути рекомендованим до єпископської висвяти (ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 1409, арк. 81–83).

Висновки. Православний єпископат України у період хрущовської антирелігійної кампанії перебував у надзвичайно складному становищі, балансуючи між офіційною лояльністю до режиму та спробами зберегти церковне життя, духовну традицію і внутрішню єдність Церкви. Хоча державна політика радикально впливала на діяльність, архієреї продовжували виконувати свої пастирські обов'язки, намагаючись адаптуватися до нових умов. Єпископат був неоднорідним у своїх діях і підходах до протистояння або співпраці з владою. Частина архієреїв виявляла активну лояльність до держави, інші ж, навпаки, намагалися захищати інтереси Церкви, відстоювати права священнослужителів і парафій, уникати виконання вказівок уповноважених у справах РПЦ, що нерідко завершувалося репресіями, усуненнями з кафедр або навіть арештами.

Зміни в церковному управлінні, запроваджені у 1961 р., формально послабили канонічну владу єпископів над парафіями. Втім, духовне керівництво, пастирська місія та неформальна підтримка парафій залишалися сферою активного служіння українських архієреїв. Значну роль на становище єпископів Українського екзархату відігравало активне втручання КДБ у кадрову політику РПЦ, зокрема вербування єпископів для виконання завдань державної політики. Однак не всі агенти спецслужб поводитися як виконавці зовнішньої волі – окремі з них, прагнули використати своє становище для захисту Церкви та розвитку духовного життя.

Таким чином, попри сильний тиск, православний єпископат України в умовах хрущовської антирелігійної кампанії виявив різноманітні стратегії виживання і спротиву, що значною мірою дало можливість зберегти інституційну цілісність Церкви, а також створити фундамент для її функціонування у подальші десятиліття.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література

- Бондарчук, П., Даниленко, В.** (2012). Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років). *Науковий Вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. Вип. 3.33. С. 166–180.
- Бондарчук, П.М.** (2019). Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України. 268 с.
- Войналович, В.** (2005). Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд. 741 с.
- ГДА СБУ** – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Даниленко, В. (ред.)** (2015). Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. К.: Інститут історії України НАН України. 698 с.
- ДАСО** – Державний архів Сумської області.
- Куроедов В., Панкратов А. (ред.)**. (1971). Законодательство о религиозных культах (сборник материалов и документов). М.: Юридическая литература. 210 с.
- Меркатун, І.** (1991). Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні. *Український історичний журнал*. № 10. С. 70–76.
- Оліцький, В.** (2024a). Духовенство Сумської єпархії в умовах соціальних трансформацій пізнього сталінізму. *Емінак*. № 4 (48). С. 42–58. [https://doi.org/10.33782/eminak2024.4\(48\).750](https://doi.org/10.33782/eminak2024.4(48).750)
- Оліцький, В.** (2024b). Духовенство Чернівецько-Буковинської єпархії на початку 1980-х років. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 49. С. 44–50. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-44-50>
- Пашенко, В.** (2001). Російська православна церква наприкінці хрущовської «відлиги». *Український історичний журнал*. № 5. С. 141–160.
- Поспеловский, Д.** (1995). Русская православная церковь в XX веке. М.: Республика. 511 с.
- Русская.** (1980). Русская Православная Церковь. М.: Издательство Московской Патриархии. 254 с.
- Собор.** (1961). Собор епископов Русской Православной Церкви. *Журнал Московской Патриархии*. № 8. С. 3–29.
- ЦДАВОУ** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГОУ** – Центральний державний архів громадських об'єднань та українців.
- Шліхта, Н.** (2011). Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта. 468 с.
- Kindrachuk, N.** (2023). Religious Activity and Religious Outlook of Ukrainians in the Conditions of the Introduction of the new Soviet Ritual: the in Years of Khrushchev's «Thaw» and the Deployment of Brezhnev's «Stagnation». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 44. С. 79–84. <https://doi.org/10.31652/24112411-21432143-20232023-44-79-84>
- Olitskyi, V.** (2025). Manifestations of the conflict between the monk community of the Hlynska hermitage with the soviet authority at the end of the 1950s – the beginning of the 1960s. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. Issue 34. P. 115–124. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.34.324621>

References:

- Bondarchuk, P.** (2019). *Relihiini techii v radianskii Ukraini (seredyna 1940-kh – seredyna 1980-kh rokiv)*. *Istoryko-relihiieznave doslidzhennia*. [Religious movements in Soviet Ukraine (mid-1940s – mid-1980s). Historical and religious studies research]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 268 s. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P., Danylenko, V.** (2012). *Osoblyvosti relihiinoi sytuatsii v URSR (seredyna 1950-kh – persha polovyna 1960-kh rokiv)*. [Peculiarities of the religious situation in the Ukrainian SSR (mid-1950s – first half of the 1960s)]. *Naukovyi Visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho – Scientific Bulletin of the Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynsky*. Vyp. 3.33. S. 166–180. [in Ukrainian].

- Danylenko, V. (red.).** (2015). *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia*. [Social Transformations in Ukraine: Late Stalinism and the Khrushchev Era: Collective Monograph]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 698 s. [in Ukrainian].
- DASO** – Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti. [State Archives of Sumy Region].
- HDA SBU** – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine].
- Kindrachuk, N.** (2023). Religious Activity and Religious Outlook of Ukrainians in the Conditions of the Introduction of the new Soviet Ritual: the in Years of Khrushchev's «Thaw» and the Deployment of Brezhnev's «Stagnation». *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seria: Istoriiia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyyi State Pedagogical University. Series: History*. Vyp. 44. S. 79–84. [in English]. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-44-79-84>
- Kuroedov V., Pankratov A. (red.).** (1971). *Zakonodatelstvo o religioznikh kultakh (sbornik materialov i dokumentov)*. [Legislation on religious cults (collection of materials and documents)]. M.: Yuridicheskaya literatura. 210 s. [in Russian].
- Merkatun, I.** (1991). Antyrelihiina kampaniia 50–60-kh rokiv na Ukraini. [Anti-religious campaign of the 1950s–1960s in Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. № 10. S. 70–76. [in Ukrainian].
- Olitskyi, V.** (2024a). Dukhovenstvo Sumskoi yeparkhii v umovakh sotsialnykh transformatsii piznoho stalinizmu [Clergy of Sumy Eparchy in Conditions of Social Transformations of Late Stalinism]. *Eminak*. № 4 (48). S. 42–58. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.33782/emina2024.4\(48\).750](https://doi.org/10.33782/emina2024.4(48).750)
- Olitskyi, V.** (2024b). Dukhovenstvo Chernivetsko-Bukovynskoi yeparkhii na pochatku 1980-kh rokiv [The clergy of the Chernivets-Bukovina diocese at the beginning of the 1980s]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seria: Istoriiia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyyi State Pedagogical University. Series: History*. Vyp. 49. S. 44–50. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-44-50>
- Olitskyi, V.** (2025). Manifestations of the conflict between the monk community of the Hlynska hermitage with the soviet authority at the end of the 1950s – the beginning of the 1960s. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. Issue 34. P. 115–124. [in English]. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.34.324621>
- Pashchenko, V.** (2001). Rosiiska pravoslavna tserkva naprykintsy khrushchovskoi «vidlyhy». [The Russian Orthodox Church at the end of the Khrushchev «thaw»]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. № 5. S. 141–160. [in Ukrainian].
- Pospelovskii, D.** (1995). *Russkaya pravoslavnaia tserkov v XX veke*. [Russian Orthodox Church in the 20th century]. M.: Respublika. 511 s. [in Russian].
- Russkaya.** (1980). *Russkaya Pravoslavna Tserkov*. [Russian Orthodox Church]. M.: Izdatelstvo Moskovskoi Patriarkhii. 254 s. [in Russian].
- Shlikhta, N.** (2011). *Tserkva tykh, khto vyzhyv. Radianska Ukraina, seredyna 1940-kh – pochatok 1970-kh rr.* [The Church of the Survivors. Soviet Ukraine, mid-1940s – early 1970s]. Kharkiv: Akta. 468 s. [in Ukrainian].
- Sobor.** (1961). *Sobor epyskopov Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy*. [Council of Bishops of the Russian Orthodox Church]. *Zhurnal Moskovskoi Patriarkhii – Journal of the Moscow Diocese*. № 8. S. 3–29. [in Russian].
- TsDAHOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies].
- TsDAVOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [The Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine].
- Voinalovych, V.** (2005). *Partiino-derzhavna polityka shchodo relihii ta relihiinykh instytutiv v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichni dyskursy*. [Party-state policy towards religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s–1960s: political science discourse]. K.: Svitohliad. 741 s. [in Ukrainian].